

Submitted: August 2016
Revised: October 2016
Accepted: November 2016

TÜRK YÖNETİM SİSTEMİ ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME

Özlem COŞKUN*

Özet

Türklerin İslamiyet'i kabulü, Türk ve Dünya Siyasi Tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Hem düşünce hayatında hem de siyasal, ekonomik, hukuki ve toplumsal yapıda paradigmatik değişmelerin yaşanmasında, İslamiyet'in önemli bir etkiye olduğu aşikârdır. Bu paradigmatik değişimin özünde ise din-töre-devlet üçlemesinin, Batı'da var olanın aksine, "İslam saltanatı" çatısı altında kaynaştığı ortadadır. Bu makalenin amacı da, tarihsel realitelere kaynaklık ederek günümüze ulaşan bilgi, belge ve eserler ışığında, "İslam'ın, Türk devlet geleneği üzerine etkisi, din-devlet ilişkisine bağlı örgütlenme tarzı, bu ilişkiye dayalı egemenliğin sürdürülebilirliği" gibi problemleri değerlendirmektir. Bu çalışma sonucunda, XVII. yüzyılın ortalarına kadar, muazzam ve çok muntazam bir siyasi teşkilatlanmanın inşa edildiği görülmüştür. Bu inşayı ayakta tutan temel dinamiklerin, yani siyasi aygıtların doğru işleyişiyle, ekonomik, hukuki, toplumsal ve kültürel (bilim ve felsefe çalışmaları) alanlarda da arzu edilen sonuçlara ulaşılması arasında doğru orantı olduğu yönünde önemli ipuçları vermiştir. Dolayısıyla ideal-reel dünya dengesini bu denli içselleştirmiş olan Müslüman Türklerin, cihan tarihinin akışı üzerinde karar verici, yönlendirici ve uygulayıcı özne olmalarında, din ve devlet geleneğinin çatışmayan birlikteliğinin önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslamiyet, Türkler, din, devlet, meşruiyet, batı.

A BRIEF EVALUATION ON TURKISH MANAGEMENT SYSTEM

Abstract

That Turks converted to Islam is a significant milestone both for Turkish and world political history. It is quite obvious that Islam made paradigmatic changes in both intellectual life and also in political, economic, legal, and social structures. It is known that, in contrast with the Western World, the religion-tradition-state trilogy came together under the roof of "Islamic Reign". The aim of this study to analyse and evaluate the problems such as the influence of Islam on the Turkish State tradition, the organisational structure related to the religion-state relation, and the sustainability of sovereignty based upon this relation in the light of the documents, information, and studies which could reach our contemporary age and shed light on the historical realities. This study has revealed that a magnificent and systemized organization has been established until the first half of the seventeenth century. It has been argued that there is a direct proportion between the fundamental opponents, working of the political instruments properly, that strengthen this above-mentioned establishment, and the rise of the economic, legal, social and cultural (science and philosophy) studies. Therefore, it has been concluded that the non-conflicting relation of religion and state tradition has played a significant role for Muslim Turks for being a leading and managing actor in the history of humanity who could interiorise the balance of the ideal and real world.

Key Words: Islam, Turks, religion, state, legitimacy, the west.

* Artvin Çoruh Üniversitesi Arhavi Meslek Yüksekokulu Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanı
ozlemcoskun@artvin.edu.tr

GİRİŞ

İnsanların ve toplulukların hayatlarında belli süreçler vardır ki, bu dönemlerde yaşanan her türlü gelişme, insanların ve toplulukların yaşam serüvenine yeni bir boyut kazandırıp, yeni bir yön tayin eder. İnsanın dünyaya gelişinden ebediyete uğurlanmasına kadar geçen süreçte doğum, olgunlaşma, ölüm gibi evreler -organizmacı bir toplum anlayışı¹ ekseninde-, benzer şekilde toplum hayatında da söz konusudur. Toplum hayatındaki her bir evre veya değişim, ya toplumsal bir ilerlemeye ya da duraklama, gerileme ve çöküşe sebep olur ki, her iki durum da paradigmatik değişimin emareleridir. Türklerin İslamiyet'i kabulü de bu anlamda önemli bir dönüm noktasıdır. Bir dönüm noktası olarak İslamiyet'in kabul edilmesi hiç kuşkusuz, hem düşünce hayatında hem de siyasal, ekonomik, hukuki ve toplumsal yapıda dikkate değer değişimleri de beraberinde getirmiştir. Tarihin akışı üzerinde genel anlamda dinin, bir toplumun milli benliği, milli birlik ve beraberliği için birleştirici bir özelliğe sahip olduğu kadar, kimi zaman milli benliği oluşturan, inşa eden ve bir arada tutan unsurların yıpranmasına da neden olduğuna dair örneklerin sayısı oldukça fazladır. Örneğin, başlangıçta Gök-Tanrı inancına bağlı olan Türkler, zamanla gittikleri değişik coğrafyaların ve karşılaştıkları farklı kültürlerin etkisiyle Maniheizm, Budizm, Hıristiyanlık gibi dinlerle tanıştıkları bilinmektedir. Bu dinlerin toplumsal yapıya ve yaşam tarzına yansıyan teorik ve pratik içeriklerinin, Türklerin töre-yaşam birlikteliğine katkı sağlamaktan fersah fersah uzak ve bu birlikteliği güçlendirmekten ziyade yıpratıcı etkilere sahip olduğu, Türk tarihinin siyasal ve toplumsal deneyimlerinin bir parçasını teşkil etmiştir. Yani, bu dinlerin Türklerin milli benliğini tehdit ettiği kadar, toplumsal yapıya yansıyan olumsuz etkilerinin Türk devletlerinin bekasını da tehlikeye attığı hakikattir. Göktürk Hakanı Bilge Kağan, veziri Tonyukuk'a bir Budist mabedi yaptırtmasını istediğinde, Tonyukuk'un "savaşı ve hayvan etini yasaklayan ve miskinlik yaratan bu dinin kabulü, Türkler için bir felaket olur" (Turan, 2002:292) cevabı, toplum hayatına dinin nasıl şekil verdiği ve dinin toplumu var eden öğeler üzerinde nasıl olumsuz bir etki yarat(tığı)acağını göstermesi açısından özel bir örnektir. Oysa İslam dini Türkler için, İslamiyet'in nizam ölçütü ile Türklerin töre-yaşam birlikteliğini kaynaştıran, milli varlığı güçlendiren, yeni bir ruh ve heyecan olmuştur. Elbette İslam dininin Türklerin yaşam tarzına getirdiği bir takım farklılıklar olmamış değildir. Ancak ileri sürülebilecek her farklılık, İslami esaslar ve Türk yaşam tarzı arasında Türklerin milli benliklerini zedeleyecek nitelikte olmamış; aksine Türkler, din-millet uyuşması çerçevesinde İslam dininin belli kaidelerini kendi benliklerine uyarlayarak, yeni bir kavramın ve yapının hatta medeniyetin, yani Türk İslam Medeniyeti'nin mimarı olmuşlardır. İslam dininin belli akidelerini kendi dünyasında mayalandıran Müslüman Türkler, böylece Asya'dan Avrupa'ya birçok devlet kurup devlet yıkmış, milli benliklerini ve varlıklarını önemli ölçüde muhafaza etmiş; Osmanlı Devleti ile birlikte tarih sahnesindeki yerini kurucu, karar verici, uygulayıcı ve yönlendirici özne olma konumuna yükseltmeyi başarmış nadir milletlerdendir (Yıldız, 2000: 314-315).

Türk Yönetim Sistemi ve İslam

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki, din-millet kavramlarının bir potada eritildiği ve Türkler tarafından İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte kurulan devletlerinin, tümüyle ve doğrudan bir İslam Devleti ya da din devleti hüviyetine kavuştuğunu iddia edilemez. Aksine "İslamiyet" ve "Türkler" arasında yapılan sentezlemeyle birlikte, Türk-İslam devleti özelliğine ulaşan Türk devletlerinin, doğrudan bir İslam Devleti/din devleti olma formundan, hükümlerlik anlayışı, askeri teşkilat ve yapılanma, dini davranış, toprak rejimi ve sosyal haklar noktasında daha hem birey hem de kamu vicdanında ve algısında onaylanır bir forma büründüğü görülmektedir (Kafesoğlu, 1999:356). Daha net bir ifadeyle siyasal, askeri, ekonomik, dini ve toplumsal yönleriyle, tamamen "Türk-İslam Devlet Geleneği" çatısı altında ifade edilen bir yapı ortaya konulmuştur. Bu yapının inşasında Türklerin İslamiyet'e, İslamiyet'in Türkler katkısı, "İslam olmaları sayesinde Türkler, kendilerini tarih sahnesinde üstün millet olarak devam ettirmenin de bir yolunu buldular; öbür taraftan İslam âlemi de Türklerin katılımıyla taze bir kan ve can buldu. Türkler İslam dinini kendileri için milli bir din haline getirdiler; bütün benlik ve samimiyetleriyle bu dine sarılarak, XI. yüzyıldan

¹ Batı düşüncesinde 19. yüzyıldan itibaren Descartes'in mekanist görüşünün toplum bilimlerine uygulanmasındaki güçlükler, toplum bilimlerinde organizmacı bir görüşün etkin bir hale gelmesinde etkili olmuştur. Modern bilimin, toplum-siyaset bilimler ile biyoloji arasındaki temasıyla form kazanan organizmacı toplum anlayışı, toplumu bir organizma olarak düşünen ve daha da önemlisi, tarihi, bilimin içine sokarak bilimin, durağan ve zaman dışı bir şeyle değil, değişim ve gelişim süreciyle ilgilenen bir bilim haline gelmesi çabasıdır. Comte, Spencer, Spengler, Durkheim, Marx, Pareto ve Malinowski gibi sosyologların, toplumun yapısı ve gelişimi ile organizma arasındaki benzerliklere çeşitli açılardan yaklaşmışları, bu yöndeki adımlardır. Ancak unutulmaması gereken husus, bu tarz bir anlama ve anlamlandırma biçiminin, yani toplum-organizma benzerliğinin, ilk tohumları, İslam Düşünce Tarihinde Farabi ve İbn-i Haldun gibi isimlerle atılmıştır. Toplum-organizma benzerliğini Farabi, yapısal açıdan ele almışken; toplumların da tıpkı canlılar gibi doğup, gelişip, öldüklerini ileri süren modern dönem sosyologlarından Spengler'in bu konudaki yaklaşımı ise İbn-i Haldun'a daha yakındır. İslam Düşünce Dünyası'nın önemli şahsiyetlerinden Farabi ve İbn-i Haldun'un bu yöndeki düşünceleri hakkında; Bkz. Toku, 2002; Toku, 2005:83-135.

itibaren İslam Dünyası'nın bütün düşman kuvvetlere karşı korunması işini tek başına yüklediler" ifadesinde ziyadesiyle vurgulanmıştır (Güngör, 1999: 160).

İslamiyet'le tanıştıktan sonra Türklerde dikkat çeken ilk değişiklik, İslamiyet öncesi Türk devletlerinde görülen bozkır hayatına özgü göçebe yaşam tarzının, yavaş yavaş yerini yerleşik hayat bırakmış olmasıdır. Yerleşik hayata geçen Türkler, İslam dininin sosyal hayata yönelik bildirimleriyle toplumsal yaşamı yeniden dizayn etmeye başlamışlardır ki, bu durum siyasi yapıya da sirayet etmiştir. Öyle ki hilafet hizmetine giren küçük Türk grupları dışında, devlet teşekkülü bakımından ilk ciddi hareketlilik, ilk Türk-İslam Devleti olan Karahanlılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Türklerin devlet yapılanması bağlamında İslamiyet ile ilk kaynaşması ve giriş aşaması olan Karahanlılar, doğrudan doğruya Türk halkından müteşekkil bir sahada kurulmuş olup, siyasi, toplumsal ve hukuki yönleriyle devlet; inanç ekseninde ise İslami çizgide konumlanmış, kısacası din ve millet olguları arasında köprü vazifesini görmüş ilk Türk-İslam Devletidir. Kamu kurumlarında eski Türk hâkimiyeti geleneklerinin tesirlerini en açık ve kuvvetli şekilde gördüğümüz Türk-İslam Devlet anlayışının kilit taşı olan Karahanlılar'ın, ilerleyen dönemlerde Türk-İslam Devleti sentezinin ilk meşru formu olarak hem Selçuklular hem de Osmanlılar için yön tayin etmişlerdir (Kafesoğlu, 1999:356). Bu sentezlemeye meşruiyet kazandıran ilkeler, devleti biçimlendiren yapılar ve anlayışlar üzerinde büyük ve köklü değişimlerden ziyade, İslamiyet'ten önce olduğu gibi, devlet-din çatışmasına meydan verilmemesinden, Türk Devlet geleneğinin formunun yeniden gözden geçirilmesinden ve güncellemesinden bahsetmek daha makul görünmektedir. Daha net bir ifadeyle, Müslüman olduktan sonra Türkler, atalarından gelen ve İslamiyet'le çatışmayan devlet geleneklerine ve telakkilerine, İslamiyet'le hacim kazandırmışlardır. İslamiyet öncesi Türk Devlet anlayışında varlığını kuran, ona meşruiyet ve sürdürülebilirlik kazandıran; Kağana, yönetme salâhiyet ve gücünü veren; hâkimiyetin kaynağı probleminin merkezine konumlanan Gök Tanrı inancı ve bu inanç ekseninde Gök Tanrı'yı maddi dünyada temsil etme gücüne atıfta bulunan "kut" anlayışı, İslamiyet ile birlikte içerik yönünden terk edilmemiş ancak çok dikkate değer bir değişime uğramıştır. Örneğin daha önce Gök Tanrı'nın Kağana verdiği yönetme lütuf ve inayeti bağlamında tanımlanan "kut" anlayışı, İslamiyet'le birlikte Kuran-ı Kerim'de geçen "Sahibi mülk Allah'tır" esasına dayalı olarak iktidar, mutlak iktidar olan Allah'ın, Kağana takdir veya nasibi şeklinde, özüne bağlı kalınarak, İslami bir yorum üzerinden yeniden tanımlanmıştır (Niyazi, 2013:50).

Bu noktada vurgulanmasında fayda gördüğümüz iki husus vardır: İlki, Eski Türk Devlet geleneğine göre "kut" anlayışının bir sonucu olan hükümlerlik, Oğuz soyuna dayandırılmış, hanedan üyeleri de halk da o soydan geldiklerine inanmış; İslamiyet sonrasında da bu telakki geçerliliğini muhafaza etmiştir. Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken mesele, Eski Türk Devlet geleneğinde Gök Tanrı tarafından "kut verilmiş" kutsal hanedan algısının, İslamiyet'le bağdaşmadığıdır (Şirvani, 1965:21). Çünkü İslamiyet, her alanda kendine özgü içeriği ve sistematığı olan ve birbirleriyle çelişmeyen, kaidelere bağlı bir siyaset ve yönetim anlayışı ortaya koymuştur. İkinci husus ise, özellikle otorite ve meşruiyet kavramlarında, İslami anlayış ve Orta Asya gelenekleri arasında kısmi farklılıklar görülse de, iki kültürel yapı arasında benzerlikler ve kesişen noktalar da belirgindir. Öyle ki İslamiyet öncesi Türklerde, egemenliğin sahibinin Gök Tanrı olduğu inancıyla, "Hükümlerlik elinde olan Allah, yücedir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir" (Kuran-ı Kerim Mülk Suresi 1. Ayet) bildiriminde de görülmektedir ki, İslamiyet'te egemenlik anlayışının Allah'a dayandırılması arasında sıkı bir benzerlik vardır. Kuşkusuz bu benzerliğin, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinde de önemli bir etkiye sahip olmuştur. Kaldı ki dört halife döneminde yönetici belirlemede, devlet başkanının İslam toplumlarının onayına dayanması, yani "meşveret"; devlet başkanının da hukuk devleti idealini gerçekleştirmeye yönelik bazı niteliklere sahip olması, yani "ehl-i hall ve akd" ve İslam yönetiminin genel bir danışma esasına oturması, yani "şura" gibi uygulamalarla da olsa bir seçim usulü benimsendiği ve uygulandığı bilinmektedir. Ancak Emeviler'le başlayan ve Abbasiler döneminde köklü bir gelenek haline dönüşen biat usulü, saltanat usulünün getirdiği fiili uygulama karşısında, şekli bir prosedüre dönüşmüş; şura prensibi ise yine aynı fiili durumun sonucu olarak ferdi bir danışma mekanizmasından öteye gitmemiştir (Aydın, 1999:25). Yani, hilafet anlayışı, monarşiye ve kutsal hanedan algısına doğru kayan bir iktidar anlayışına dönüşmüştür. Bu nedenle Türklerin yoğun bir şekilde Abbasiler döneminde Müslüman oldukları da dikkate alındığında, Türklerde ve İslamiyet'te yönetim anlayışı probleminin daha anlaşılır hale geldiği, daha rasyonel bir zemine oturduğu görülmektedir. Kısacası, başlangıçta her ne kadar İslamiyet'in egemenlik ve yönetim telakkisi, saltanat anlayışını dışlamış olsa da, Türklerin, Abbasilerle kökleşen bu uygulamayı, Orta Asya devlet geleneğiyle örtüştürmeye ve bu duruma meşruiyet kazandırmaya çalıştıkları ve önemli ölçüde de başarılı oldukları açıktır (Özdemir, 2014:79-81). Bunun en keskin ve belirgin örneği ise hiç kuşkusuz Osmanlı Devleti'nde bir rejim modeli olarak doruğa ulaşmış patrimonyalizimdir.

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde görülen monokratik devlet yapısı, İslamiyet sonrası Türk devletlerinde de değişmemiş, hatta bir önceki dönemde görülen merkezi devlet anlayışı, bu dönemde güçlenerek devam etmiştir. Dahası Osmanlı döneminde bu anlayış, daha da mükemmeliyetçi bir yapıya kavuşarak, "patrimonyal" bir rejim algısıyla varlığını pekiştirmiştir. Amerikalı tarihçi Carter V. Findley'e göre "Ortadoğu'da otoriteyi kabul ettirmenin en eski yollarından biri, toplumsal ya da siyasi düzeni, olabildiğince geniş bir aileye benzetmek olmuştur. Bu düzende toplumun her üyesi aile reisine bağımlıdır. Başında padişahın bulunduğu ve asıl hanedan dışındaki herkesin onun 'kulu' ya da 'raiyyet' i olduğu hane halkı modeline dayalı Osmanlı devlet kuramı, bu

modelin doruğa çıkarılmış biçimini ifade etmektedir” (Arslan, 2003:247). Başka bir ifadeyle babanın (patronun) ailedeki konumunun, geniş toplumsal katmanlara uyarlanmış hali olan; yasama, yürütme ve yargı gücünün hükümdarın şahsında topladığı ve bunu kul sistemi (toplumla organik bağı olmayan kullar) sayesinde desteklediği yönetim biçimi olan patrimonyalizm, özünde merkez-çevre ayrımı ekseninde bir yönetim formunu ifade etmiştir (Demir ve Acar, 1997:181-182). Dolayısıyla Türk devlet geleneğinde otoritenin, Osmanlı’da olduğu gibi, aşkın olduğuna tanıklık eden en önemli göstergelerinden biri olan patrimonyalizm, yöneten kesimin hiyerarşideki üstlüğünün teyit edildiği siyasal kuramdaki karşılığı olarak ifade edilebilir. Bu çerçevede dâhilinde ileri sürülecek merkez-çevre ayrımı da, yönetilenlerin vesayet altında tutulduklarını işaret eden ikiliktir. Bu aynı zamanda, yöneten-yönetilen arasındaki vesayet ilişkisinin ne kadar katı ve toplumsal tabakalaşmanın ise ne kadar derin olduğunun göstergeleridir. Sınırlar, ne kadar geniş ise o nispette de merkez-çevre arasındaki derinlik büyümüştür. Derinliğin büyümesi, yani merkez-çevre arasındaki mesafenin artması oranında, meşruiyet ve temsil krizleri yoğunluk kazanmıştır. Bu krizleri azaltmak için merkezin, kendisine hiyerarşik üstünlük pozisyonunu veren ideolojiye daha çok yaslanma ihtiyacının arkasında yatan esas da budur. Düzenleyici otorite, siyasi var oluşlarını meşrulaştırmak için bir ideolojiye dayanma ihtiyacı duydukları oranda da, aşkınlaşmışlardır (Nişancı, 2002:128). “İdeal baba” misyonunu gerçekleştirilmesi için siyasi erke, sosyal ilişkilerin ya da sosyal yapının çözümleyici şifrelerini sunan kurucu ideolojinin, meşruiyet ve kulluk anlayışının da temel problemleri olan İslam ve Türk kültürü ile sentezlenmiş geleneksellik, Kanun-u Kadim ve patrimonyalizm, hem kuramsal hem de pratik kodlarını teşkil etmiştir. (Berkes, 2008:30-31). O halde patrimonyalizm, geleneksel toplumlarda görülen ve nitelik açısından yönetici erkek ile yönettiği ev halkı arasındaki iktidar-itaat ilişkisinin geniş toplumsal kesimlerin idare edilmesinde kullanılmasıyla ortaya çıkan bir yönetim tarzıdır. Mevcut idari sistemler arasında tamamen hükümdarın iktidarını sürdürmesi yönünde yetiştirilen kimselerden oluşan kul sistemi ve başka iktidar unsurlarının oluşmasını engellemek için siyasal ve ekonomik yapıyı kontrol altında tutma yönündeki çaba olarak anlamlandırmanın mümkün olduğu söz konusu rejim, hem Selçuklu hem de özellikle Osmanlı Devleti’nin sosyo-politik analizine genel formu olmuştur (Arslan, 2003:246). Dolayısıyla denilebilir ki, Türk-İslam örgüsünün devlet geleneğini yeniden güncelleyen iktidar telakkisi, daha etkin, gelişmiş ve güçlü yönlerini, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri dönemlerinde göstermiştir.

Hâkimiyetin kaynağı problemde İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinde “kut” kavramsallaştırmasıyla çözüme kavuşan ve İslamiyet’le birlikte yeni ve güncel bir yapı kazanan Gök Tanrı’nın ya da Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olan iktidarın salâhiyetin ve gücünün, Selçuklu ve Osmanlı Devletlerin de hem devlet geleneğinin sürdürülebilirliği hem de devletin bekası ve meşruiyeti açısından eksiksiz onaylandığı malumdur. Orta Asya Türk devlet geleneği ve İslam inancının bağdaştırıldığı yeni yapı bağlamında Selçuklu ve Osmanlı sultanları, tahta Allah’ın yardımıyla oturduklarını ve kutsal hanedan soyu olan Kınık ve Kayı boyundan geldiklerinin bilincinde olarak, devlet-iktidar-din üçlemesini birbiriyle çelişmeksizin uygulamaya koymuşlardır. Öyle ki Selçuklu Sultanı Sencer, 1183 tarihinde Abbasi halifesine gönderdiği mektupta bu konudaki hassasiyetini şöyle dile getirmiştir: “Ulu Tanrı’nın lütfü ile Sihan Padişahlığı’na yükseldim” (Göde, 1986:169). Benzer şekilde III. Selim’in tahta çıkışı esnasında yayınladığı fermanında, “Biliniz ki, Tanrı’nın emriyle amcam Sultan Abdülhamit Han hayatını tamamlayarak cennete girmekle, saltanat ve hilafet nöbeti, irs ve istihkak yoluyla bana geçti” diyerek, yönetme yetkisinin kendisine Allah tarafından bahşedildiğini vurgulamıştır (Göde, 1986:169). Görüldüğü gibi İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinde olduğu gibi İslamiyet’in kabul edilmesiyle birlikte Müslüman Türk Devletlerinde de, hâkimiyetin intikali meselesi önemini korumuştur. Yani Eski Türk devlet geleneğine göre hükümlarlığın Oğuz Han soyuna ait olduğu ve kan yoluyla bu soydan gelenlere yönetme yetkisi verildiği inancı, İslamiyet’in kabul edilmesiyle bir değişikliğe uğramamıştır. Selçuklular ve soyağacının devamı olarak kendilerini Selçukluların tarihi, siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel ve ilimi mirasçısı sayan Osmanlılarda da aynı anlayış süregelmiştir. Nitekim Selçukluların zayıflayıp, Osmanlıların güçlenmeye başladığı dönemde, Bilecik’in fethi üzerine Dursun Fakih’in Cuma namazının kılınması için Selçuklu sultanından izin alınması gerektiğini Osman Gazi’ye iletmesi üzerine Osman Gazi, “Bu şehri kılıcımla aldım. Onda sultanın ne hakkı var. Ona sultanlık veren Allah, bana da hanlık verdi. Eğer minneti şu sancak ise, ben kendi sancağımı götürüp uğraştım. Eğer O, ben Al-i Selçuk’um derse, ben de Gök-Alp (Oğuz Han’ın oğlu) oğluyum” diyerek, hâkimiyeti ele geçirmenin, hem Allah’ın takdiri olduğunu hem de Türklerde kabul gören kutsal hanedan soyuna dayandırıldığını hatırlatmıştır (Niyazi, 2013:51). Dolayısıyla İslamiyet sonrası Türk Devletlerinde de hâkimiyetin intikali sorunu, çoğu zaman devletin bekası için tehlike arz etmişse de, Orta Asya geleneklerinden devralınan yöntemler, yukarıda da bahsettiğimiz haliyle, yine güncelliğini korumuştur. Şayet bu mesele de bir sentezleme örneği aranacaksa, bu örnekler, başta bulunan yöneticinin, Eski Türk Devlet geleneğinde var olan, bilgili, cesaretli, erdemli olması gerekliliklerinin, sakinlik, metanetlilik, affedicilik, sabırlılık, hayâ sahibi, şerefli, dindar olmak ve kötü huylardan sakınmak gibi İslami motiflerle içeriği genişletilen zorunlu kriterlerde aranmalıdır (Duman, 4).

Öte taraftan bir diğer önemli hususta hiç kuşku yok ki, İlk Türk Devletlerinden beri görülen ve siyasi telakki hedefini güçlendiren siyasi erkin denetlenmesi meselesidir. İslamiyet öncesi bu sorunun denetim aracı olan töre, İslamiyet’in kabulüyle de etki ve gücünde çok ciddi kayıplar vermemiştir. Ancak İslami kaideler ışığında “töre”, yani yazısız anayasal kurallar, mahiyet ve içeriğinden olmasa da kapsamından tedrici olarak uzaklaşarak, örfi

hukuka doğru evrilmeye başlamıştır. Bu evrilme, gerek hâkimiyet sahasına gerekse güçlü devlet idaresine süreklilik katmıştır. Çünkü bilindiği üzere, Eski Türk devlet anlayışında, Kağanın keyfi uygulamalarının önünde engel teşkil eden ve denetim aracı niteliğindeki töre, devletin bekası için bir inanç ve geleneksel kabullenıştır. Ki bu inanç ve geleneksel kabul, İslamiyet'in kabulüyle birlikte dinin baskınlığı karşısında yok olmama mücadelesi vermiştir. Bu mücadelenin kaynağında hiç kuşkusuz, Türk Devlet Kağanlarının hâkimiyet anlayışlarının, asil soy ve Kağanlık soyundan gelme üstünlüklerinin ve metafiziki anlamda seçilmiş bir liderlik inancının tartışılmazlığı yatmaktadır (Uğurlu ve Yılmaz, 2011:955). Zaten bu tartışılmazlığa istinaden yaratılan örfi hukuk geleneği, sultanların töreyle inşa edilen mevcut yapıyı koruma arzuları doğrultusunda, onların kişisel menfaatleri gereği olmayan, sadece devlet ve millet menfaatine yönelik olmuştur. Ayrıca bu hukuki gelenek, ulema tarafından da yapılması uygun görülen, ancak din dışı uygulamalar olarak addedilmekten de zaman zaman kurtulamayan, geleneksel ve şeri, yani dini, hukukun üzerine inşa edilen yeni bir hâkimiyet sentezi olarak ortaya çıkmıştır (Uğurlu ve Yılmaz, 2011:958). Bu yeni sentezleme, bir yandan sultanın, törenin yanında din tarafından da denetlenmesinin yolunu açmışken; diğer taraftan da gerçek bir siyasi erk olarak onun, töreyi derleyen toplayan ve yeni töreler de yaparak devleti kuvvetlendiren kudret olma vasıflarını güçlendirmesine katkı sağlamıştır. Hâkimiyet problemi bağlamında, din ve geleneğin bu denli ahenk ve denge yakalaması, Türk-İslam Devlet geleneğinin yeniden yapılandırıldığı ilk dönemlerde oldukça önemlidir. İlerleyen süreçte makul bir zemine oturtulan bu denge, devlet yönetiminde siyasi otoriteye önemli avantajlar sağladığı görülmektedir. Örneğin, vakıf arazilerinin miri araziye çevrilmesi meselesinin, din ve/veya ulema tarafından onaylanmamasına rağmen, Fatih Sultan Mehmed'in uygulamayı geçirmesi; benzer şekilde kardeş katli devlet ve millet bekası ve menfaatler çerçevesinde değerlendiren Fatih'in "Cenab-ı şerifim yalnız yemek yer" düsturu ekseninde otoritenin paylaşılabilirliğine yaptığı vurguyu, "Karındaşların Nizam-ı Âlem için katledilmesi münasiptir, ekser ulema dahi tecviz etmiştir" diyerek pekiştirmesi bu anlamda bir örnek teşkil etmektedir (İnalçık, 2005:33). Fakat Türk-İslam Devlet geleneğinin olgunluğa ulaştığı dönemlerde, yani özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da, din ve gelenek birlikteliğinin, din ile hukukun, yani şeri ve örfi hukukun, tekleşmesi tehlikesine kapı araladığı da unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, devlet ve toplum hayatında etkili olan töre ve şeri hukukun birlikteliği ve uygulanması, gerek hâkimiyet probleminin gerek hâkimiyetin intikali meselesinin gerekse töre-din ilişkisinde otoritenin konumlanması, Türk yönetim geleneği ve İslamiyet algısının, birbirini dışlamayan ve/veya ikincilleştirmeyen bir zeminde form kazandığını göstermektedir. Bu forma göre İslam hukuku kaynaklarına, yani Kuran, sünnet, icma ve kıyasa dayanan şeri hukukun yanında töre, sosyo-politik yapının yapıcı unsurlarını oluşturmuştur. Türk Devlet geleneği ve İslamiyet'in birbirleriyle çelişmeyen ve çatışmayan nitelikte bir araya geldiğini gösteren din-töre ikiliği, Nizam-ı Âlem mefkûresinin tesisi için destekleyici bir bütünlüğe simgelemiştir. İslami telakkinin bünyesinde, istibdat ve keyfi yönetim anlayışının yer edinmemiş olması, devlet ve millet idaresinin hakkaniyet ve eşitlik ilkeleri üzerinde bina edilmesi; öte taraftan benzer kabullerin gelenekselleşerek İslamiyet Öncesi Türk Devlet telakkisinin merkezine yerleştirilmesi, Türk-İslam sentezinin uyumlu ve dengeli yönlerinin dile getirilmesindeki önemli referanslar olmuştur.

Aynı oranda, Eski Türk Devlet yönetiminde toy/kurultayın, İslamiyet'in siyasi teşkilatlanma biçimindeki şura/meşveretin anlayışı, varlık nedenleri, görev ve yetkileri arasındaki paralellik dikkate alındığında, her iki kültür ve siyasi yapılanmanın çekişme ve çatışma yaşama olasılığının minimize edildiğini ifade etmek mümkün görünmektedir. Bu durumu özellikle destekleyen verinin, "divan" modeli olduğu açıktır. Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti'nde, Eski Türklerde gördüğümüz "toy/kurultay meclislerinin" tüm işlevlerini, "divan" denilen meclislerin üstlendiğini görmekteyiz. Bütün devlet meselelerinin görüşüldüğü divan, Büyük Selçuklu Devleti zamanında kurulan "Divan-ı Sultan"; Anadolu Selçuklularında "Divan-ı Saltanat" veya "Divan-ı Âli"; Osmanlı Devleti'nde ise "Divan-ı Hümayun" adında yüksek meclis olarak yapılmıştır. Hükümdarın bir çeşit danışma meclisi olan divan, devlet işlerinin istişare edilip, çözüme kavuşturulduğu merkez niteliğine sahip olmuştur.² Bu danışma merkezinde, devletin mali işleri, resmi yazışmaları, idari işleri ve askeri meseleleri görüşülmüştür. En etkin görevi ve sorumluluğu ise siyasi erk'in keyfi uygulamalarına karşı, bir anlamda hem resmi hem de kurumsal denetim organı olmasıdır. Çünkü danışma, iktidarın sınırlandırılması olgusuyla doğrudan ilgilidir. İktidarı elinde bulunduranların, hukuki ve fiili sınırlandırmalara bağlı olduklarını kabul etmeleri, sorunun halledilmiş olduğunu göstermez. Sınırlamaların etkili olduğunun zihinlerde ve vicdanlarda tatmin ediciliği, ancak yerleşik kurumların gerekliliği ve varlığıyla mümkündür. Gerek hâkimiyetin kaynağı problemi çerçevesinde ilahi kaynaklı bir otorite anlayışının varlığı gerekse özgürlük-otorite boyutlu insan olma karakteri, iktidarın sınırlandırılmasını zorunluluk haline getirmiştir. Bu aynı zamanda, yönetimin, katılıma açık hale getirilmesine de imkân sağlamıştır (Ceylan, 2002:586-587). Öyleyse daha net çizgileriyle divanın üç önemli vasfından bahsetmek mümkündür: öncelikle divan, devlete ait siyasi, idari, mali, hatta askeri meselelerin görüşülüp incelenerek konuşulduğu ve nihai karara bağlandığı en yüksek merciidir. İkinci olarak Abbasiler'de görüldüğü şekliyle süregelen ırk, din, dil, sınıf ve cinsiyet ayrımı yapılmaksızın, her bir ferdin

² İslamiyet'ten sonra Türk Devlet geleneğinin önemli bir yapılanma biçimi olan divan hakkında, Bkz. Mumcu, 1985:11-20; Yetkin, 2012:353-358; Ceylan, 2002:586-598.

adli ve idari anlamda hukuki anlaşmazlıklarının çözüme kavuşturulduğu makamdır. Sonucu ve belki de en önemlisi ise siyasi otoritenin keyfi uygulamalarının, yani özgürlük-otorite boyutunun önündeki yerleşik kurumsal kesici güçtür (Cin ve Akgündüz, 2011:238). Dolayısıyla İslamiyet Öncesi Türk Devlet geleneğinde yaşanacak benzer sorunların, töre ve toy/kurultay aracılığıyla çözümlendiği dikkate alındığında, İslamiyet sonrası divan yapılanmasına Türklerin yabancı olmadığı açıkça görülmektedir.

Türk Devlet geleneğinde Oğuz Kağan Destanı'ndan başlayarak var olan tüm dünyaya hâkim olma düşüncesi, İslamiyet'in kabulüyle birlikte değişmemiş, aksine daha da geliştirilmiş ve güçlenmiştir. İslamiyet öncesinde var olan Kağanın Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olma ve tüm işleri onun adına yürütme görevi, İslamiyet ile birlikte Allah'ın halifesi olmak, Allah'ın ismini yüceltmek ve İslam'ı yaymak bağlamında daha da kapsamlı bir hale gelmiştir. İslamiyet öncesi Türklerin savaşçı bir millet olma özellikleriyle bütünlük kazanan cihan devleti olma mefkûresi, İslam'ın gaza ve cihad anlayışıyla birleşerek, yeni ve daha boyutlu bir içerik kazanmıştır. Türklerin Anadolu'ya girişiyle ilk tohumları atılan Batı'ya ilerleme hedefinin, Selçuklular döneminde ivme kazandığı, Sultan Sencer'in şu ifadeleriyle belirginleşmektedir: "Allah, bu dünyayı bizim tasarrufumuza tevdi ve emanet etmiştir. Bütün emirler ve hükümdarlar, bizim memurlarımızdır" (Niyazi, 2013:176-177). Selçukluların mirasçısı konumundaki Osmanlı Devleti'nde, her konuda olduğu gibi bu mesele de nihai boyutuna ulaşmış, "Kızılçelma" kodlamasıyla ülküleşmiştir. Bir başka ifadeyle Orta Asya bozkırlarında tohumu atılan cihan hâkimiyeti fikrine, İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte dini bir farz da eklemleyen Türkler, İslam dininin öğretisi olan İlahi Kelimetullah, yani gaza ve cihad ilkesiyle Kızılçelma ilkesini birleştirince, maddi cihan hâkimiyeti temasına bir de manevi hâkimiyet teması eklemiştirler (Parmaksızoğlu, 1982:21). Nitekim Fatih Sultan Mehmed'in Hz. Muhammed'in övgüsüne layık bir komutan olmak için İstanbul'un fethini gerçekleştirmesi; Kanuni Sultan Süleyman'ın Hıristiyanlığın merkezi olan Roma'nın fethi için Korfu Seferi'ne çıkması, bu ülkü uğruna gerçekleştirilen sayısız faaliyetlere verilebilecek örneklerden sadece ikisidir. Özetle, Türklerde milli şuur, çok eski dönemlerden beri canlılığını muhafaza etmiş, İslam'ın cihad anlayışı, Türklerin savaşçı özellikleriyle pekiştirilmiş, dünyaya nizam verme ideali ekseninde Nizam-ı Âlem telakkisi, Türklerin görev ve sorumluluğu olarak addedilmiş ve benimsenmiştir. Kaldı ki tarihte, bir Türk Devletinin yıkılmasının hemen ardından bir başka Türk Devleti'nin kurulması, bu gaye ile doğrudan ilişkilidir.³

Öte taraftan İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde Bilge Kağan'ın sözlerine yansıyan halkını koruma, ihtiyaçlarını karşılama, yani "hizmet devleti" anlayışı, İslamiyet'in kabulüyle Kağanların kişisel çabası olmaktan daha öteye giderek, bir devlet politikası haline dönüşmüştür. "İnsanların en iyisi, insanlığa hizmet edendir" hadisini kendilerine şiar edinen Müslüman Türkler, günümüzdeki "sosyal devlet" anlayışına uzanan bir bilincin liderliğini yapmışlardır. Türklerin, devletin tebaası olan herkes için her şeyi yapmakla mükellef olma bilinci ve bu bilincin ürünü olan devlete "babalık" sıfatının atfedilmesi, İslamiyet'in Allah'ın hoşnutluğunu kazanma duygusuyla birleşerek ileri bir düzeye ulaşmış halidir. Eski Türk Devletlerinden itibaren devletin, tebaanın canını, malını, ülkenin sınırlarını korumak, asayişini sağlamak gibi görevlerinin, aslında devletin somut yüzü olan siyasi erkin hem maddi hem de manevi bir görev ve ödevi olarak belirginleştirilmiştir. Öyle ki İslamiyet'in kabulüyle birlikte Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk meşhur Siyaset- Nâme'sinde " Kanallar açmak, belli başlı ırmaklara yataklar kazmak, büyük surlardan geçiş için köprüler yapmak, köyleri ve tarım alanlarını mamur kılmak, surlar inşa etmek, yeni şehirler kurmak gibi cihanın imarı ile ilgili şeyler yapsın; güzel oturulacak yerler vücuda getirsin; ana yollar üzerine ribatlar, ilim talipleri için medreseler yapılmasını emretsin; ta ki, adı daima kalsın; bu işlerin sevabı öteki dünyada onu bulsun, reaya daima (hayır) dualar etsin" diyerek devletin ve dolayısıyla hükümdarın görev ve ödevlerini somutlaştırmıştır (Köymen, 1999:7). Benzer şekilde Osmanlı Devleti'nde de, hemen her konuda olduğu gibi bu hususta, Türk Devletleri içerisinde en yüksek seviyede önemsenmiş ve ciddiyetle uygulanmıştır. Osmanlı padişahları din, dil, ırk, cinsiyet, sınıf ayırt etmeksizin herkesi kucaklayan bir anlayışla, halka hizmeti hakka hizmet düzeyine dönüştürmüşlerdir. Bu konu, Osmanlı Devleti'nin her şeyden önce bir hizmet devleti olduğunun özgün örnekleriyle doludur. Örneğin, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ın fethinden sonra, halifelik Osmanlıya geçmesi ve devamında halifelik sıfatının "Hakimü'l Haremeyn"den, "Hadimü'l Haremeyn"e dönüştürülmesi, yani Haremeyn'in hizmetkârları şekline dönüştürülmesi oldukça manidardır (Niyazi, 2013:181).

Öte yandan gerek İslamiyet öncesi gerekse sonrası yeni yerler fethederek, Batıya doğru ilerleyişine kesintisiz olarak devam ettiren Türkler, farklı milletlerle temasa geçtikleri malumdur. Bu temasın eşitlik ve adalet dairesinde sınıf ayrımı yapmaksızın gerçekleştiği, feth edilen toprakların halklarının, Allah'ın emaneti, yani "Vediatullah" olarak gördükleri ve bu bilinç etrafında muamele ettikleri hakkaniyet nazarında inkâr edilemeyecek ölçüde realitedir. Böylesi bir bilincin, toplumsal yapıda sosyal hareketliliğin sürekli canlı tutulmasına, hatta vasıflı, liyakatli, çalışkan ve sadık kişilerin, din, dil, millet vb. ayrımı yapılmadan devletin üst düzey görevlerinde görev almalarına olanak sağladığı görülmektedir (Tatar, 1997:31; Özer, 2002:37). Büyük Selçuklu döneminde Fars kökenli Nizâmü'l-Mülk'ün konumu ve yine Osmanlılarda, Enderun Mektebi'nde yetişen Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri İbrahim Paşa ve Sokullu Mehmed Paşa'nın üst düzey devlet görevlerinde yer almaları bu

³ Eski Türk Devletlerinde Cihan hâkimiyeti telakkisi ve İslamiyet Sonrası Türk Devletlerinde Nizam-ı Âlem mefkûresi hakkında; Bkz: Turan, 1998:75-118; Niyazi, 2013: 170-179; Köseoğlu, 2002:857-858.

zihniyet için verilebilecek en bariz örneklerden birkaçıdır. Kısacası Türk Hakanları, milletin babası olmaları hasebiyle, kendi halkının ihtiyaçlarını karşılama vazifesini; cihanın sahibi ve efendisi olma şiarından dolayı da yabancı milletlere şefkati ve adaletle muamele etmenin sorumluluğunu her daim hem zihinsel hem de ahlaki olarak içselleştirmişlerdir. Öyle ki İslam'ın din ve hayır duygularıyla ile birleşen bu içselleştirmenin somut örneklerini, medreseler, vakıflar, hanlar, kervansaraylar gibi daha birçok müessesenin inşa edilip hizmete sunulmasında görmek mümkündür. Bu hayır kurumları sayesinde halka, devlet kontrolünde şahıslar tarafından, eğitimden sağlığa birçok alanda hizmet götürülmüştür (Turan, 1998:110).

Bilindiği üzere, İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinde bozkır yaşam tarzı, halkın her saldırıya hazır birer asker olarak yetişmesinin en büyük nedeni olmuştur. Ancak yerleşik hayata geçişle başlayan değişme, doğal olarak bu yapının yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir. Öyle ki yerleşik yaşama geçişin toprağa bağlılık ve şehirlerin korunması kavram ve olguları etrafında yeniden tanımlanması, askeri yapılanmanın profesyonelleşmesi gerektirmiştir. Bu gereklilikler bağlamında yerleşik yaşamın ordu teşkilatına getirdiği en dikkate değer oluşum, kökeni Büveyhiler'in toprak sisteminden alınan ve Nizâmü'l- Mülk tarafından revize edilerek ordu teşkilatlanması için uyarlanan ve Osmanlı Devleti'nde tımar sistemi olarak geliştirilen "ikta" sistemiyle yerleşik hayata geçen Türklerin ordu teşkilatlanmasına yeni bir form kazandırmıştır (Kucur, 2000:47). Bu form dâhilinde, bozkır yaşam tarzında toprağa bağlı olmayan savaşçı Türkler, savaşçılık ve kahramanlıklarını, belli bir yurt ve toprağa bağlanarak artık uçarı bir başıboşlukla değil, belli bir toprak parçasına bağlılık ve onun genişletilmesi için sürekli savaşıma dönüştürmüşlerdir (Bozdemir, 1982:30). Kısacası, konar-göçer yaşam tarzından dolayı, Eski Türklerde herkesin zorunlu asker olduğu anlayışı, yerini yerleşik hayat tarzıyla birlikte toprağa bağlılıkla gelişen profesyonel askerliğe bırakmıştır. İslamiyet'ten önce ordu Türklerden oluşuyorken, İslamiyet sonrası yeni fethedilen yerlerin ahalisine de orduda (Karahanlılar hariç) yer açılmaya başlanmıştır. Böylece profesyonel ordunun tatbikiyle, düzenli maaş alan bir sınıf olarak asker, devlet yapılanması içinde doğmaya başlamıştır. İkta sistemi ise, artan askeri ihtiyaçların karşılanmasında anahtar role sahip olmuştur. Bu sistemle bir yandan hem profesyonel asker yetiştirilmesinde ve ihtiyaçlarının karşılanmasında kaynak sağlanması hem devletin asıl profesyonel ordusunun yanında yedek bir ordunun, yani sipahilerin oluşturulması hedeflenmiştir. Diğer taraftan da tarımsal faaliyetlerin etkinliğinin ve verimliliğinin daha da artırılması planlanmıştır. İkta sistemi Osmanlılar döneminde de "tımar" adıyla uygulamaya konulmuştur ki, tımar da Osmanlı'nın ordu yapılanmasının iki ana kaynağından birini oluşturmuştur.

İslamiyet sonrası Türklerde ordu alanında yaşanan bir diğer yenilik de, Kapıkulu Süvarileri (Yeniçeri Ocağı), Osmanlı Devleti'nin Nizam-ı Âlem telakkisi çerçevesinde Batıya ilerleyişinde önemli roller üstlenmiştir. Yeniçerilik, Osmanlı Devleti'nde devşirme usulü denilen bir anlayışla Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan halkın çocuklarından seçilen, ömür boyu askerliği, meslek olarak kabullenen değil, hayat felsefesi haline dönüştürecek kişilerden oluşan İslamlaştırılmış ve bizzat sultanın kayıtsız şartsız emrinde olan bir askeri örgütlenmedir. Günden güne artan sayılarıyla Osmanlı ordusunun temelini oluşturan bu yapı, zamanla Osmanlı iktidarını sarsacak bir boyuta ulaşmış, hatta kaldırılması sürecine kadar yaşanan gelişmeler de Osmanlı Devleti'nin bekasını ve düzeni için büyük bir tehdit oluşturmuştur.

Sonuç olarak, Türklerde cihan hâkimiyeti anlayışının destekleyicisi olarak gelişen ve daha geniş coğrafyalara hâkim olma düşüncesinin gerçekleşmesinde önemli bir yapı olan askeri teşkilatlanma, İslamiyet'in kabulüyle diğer alanlardaki gelişmelere benzer şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. Yukarıda din değiştirme hareketliliği çerçevesinde, din değiştirmenin bir milletin kimliğini değiştirmekle eşdeğer olabileceğinden bahsetmiş, hatta Bilge Kağan'ın veziri Tonyukuk'un yerleşik yaşamı öngören Budizm'le birlikte Türklerin savaşçı özelliklerinin yıpranacağına yönelik mesajlarına değinmiştik. Ancak görülen o ki, X. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş İslamiyet'i kabul eden Türklerin, yerleşik yaşama geçmeye başlaması ve değişmeye başlayan yaşam tarzı, onların savaşçı özelliklerine ket vurmuyup, aksine ivme kazandırmıştır. Çünkü Türklerin İslamiyet'in gaza ve cihad anlayışıyla kaynaşan savaşçılık vasıfları, İslam'ı daha geniş coğrafyalara yayma ülküsüyle birleşmiş, böylece yerleşik yaşamla birlikte teorik zemini de güncellenen ordu yapılanmasının kurumsallaşma sürecine girmesi de sağlanmıştır.

SONUÇ

Öznesi din ve/veya devlet olan bir söylemde, din-devlet ikiliğinin ya birinin diğerini ötelediği ya birbirleriyle iç içe geçtiği ya da birbirinden olabildiğince bağımsız iki yapı olduğu meylindeki hallerinden bahsetmenin, hem dinler tarihi hem de siyasi tarih araştırmaları ve araştırmacıları için önemli bir problem niteliği taşıdığı ilgili herkesin malumudur. Tarihsel sürecin gelişim evrelerinin her aşamasında gerek Batı gerekse Türk-İslam Dünyası'nda istisnasız bir şekilde karşılaşılan bu ikili, modern dönem öncesi Batı Dünyası'nda siyasi iradenin, kiliseye olan bağımlılığı çerçevesinde kendini göstermiştir. Kilisenin meşruiyetini destekleyen çıkarımlarıyla Ortaçağ'a egemen olan Yermerkezli evren anlayışı, Kopernik'le başlayan ve Kepler ve Galilei ile yetkinleşen Güneş merkezli evren modeli karşısında zayıflayınca, kilisenin karar verici konumu da sarsılmış ve yönetim algısında dönüşümler başladığı bilinmektedir. Bu realite kadar, hattın diğer tarafında olan ve Hıristiyanlık'a

nazaran tavrı gereği bir ideoloji olma hevesinde olmayan İslam'ın ise, devlet yönetiminde karar verici vasfıyla özne konumuna yükselme hırslının esiri olmadığı da nettir. Bu, Türk-İslam Siyasi Tarihi'nin en önemli dayanak noktasıdır. Çünkü İslamiyet'in kabulüyle Müslüman Türklerin, kendi sosyal koşullarına müsait olan, farklı yönetim şekillerini benimsedikleri ve uyguladıkları görülmüştür. Bir diğer deyişle yukarıda da değindiğimiz üzere, Batı'da rastlanan ruhban sınıfı gibi bir siyasi sistem ve oluşum öneren dogmalara dayalı siyasi teoriler, gelenekselleşen Türk-İslam yönetim anlayışıyla uzlaşmamıştır. Uzlaşmazlığın esası, din-devlet ilişkisinde, doğrudan dinin temel parametrelerine bağlı olarak aktifleşen somut bir siyasi sisteme dayalı dünyayı anlama ve anlamlandırma farklılığıyla ilgilidir. Bu farklılıkta öne çıkan noktaların, hem Batı'da hem de Doğu'da insan ve insana dair her alana yansıyan uygulamalardan elde etmek mümkündür. Öyle ki daha çok nasslara, şartlara ve kültürel birikimlere bağlı olan ve öyle kalan Müslüman Türkler, yönetim geleneklerini, zamana, coğrafyaya, sosyo-politik ve kültürel koşullara göre İslamiyet'le çelişmeyen ve çekişmeyen en uygun yönetim şekli etrafında inşa etmiş olmaları bu anlamda en önemli verilerdir. Benzer şekilde nasslar-ihitiyaçlar ikiliğini dikkate alarak, yönetim anlayışının içtihadı yorumlamalarla güncellenmesi de, Ortaçağ Batı Dünyası'nda belirginleşen din-devlet ilişkisinin çürük yönlerinin, İslamiyet ve Türkler kaynaşmasında görülemeyeceği açıktır. Bu kaynaşmaya bağlı olarak Türk-İslam Tarihi'nde din-devlet çatışmasının yarattığı kaos ortamından ziyade İslam'ın, Türk Devlet geleneğine müspet etkilerinden bahsetmenin hem rasyonel ve deneysel ölçütlerle hem de tarihsel realitelerle çatışan, ters düşen bir tarafı yoktur.

Türk-İslam Tarihi açısından İslam, Türk devlet yönetim anlayışına kattığı canlılık, töre-din birlikteliğiyle yarattığı ruh, milli varlığın ve Nizam-ı Âlem mefkûresinin güçlenmesi adına da önemli katkı sağladığı söylemek tarafgirlikle eşleştirilemeyecek netliktedir. Kuşkusuz İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türklerin yaşam tarzında farklılıklar gözlemlenmiştir ki bu farklılıkların oluşmasının doğal olmayan bir tarafı yoktur. Ancak bu gözlemlerden din-devlet-töre örgüsüne etrafında, Türklerin milli benliklerini zedeleyecek verilere rastlanmayacağı da görülmektedir. Dolayısıyla Müslüman Türklerin din-millet/kul-devlet uyumu, İslam dininin belli kaidelerini, Türklerin kendi benliklerine uyarlama becerileriyle, yetkinlikleriyle, yeterlilikleriyle ve inançlarıyla, yani kısaca ontolojik, epistemolojik ve teolojik öncülleriyle nesnel geçerliliğini, doğruluğunu ve tutarlılığını ortaya koymaktadır. Hakeza uyumun, sadece yönetimsel değil, ekonomik, toplumsal, hukuki ve kültürel (bilimsel ve felsefi) sahalara da yansıtıldığı, hem Selçuklu hem de Osmanlı tarihi araştırmalarından anlaşılmaktadır. Dinin, milli benlikle bu denli örtüşürülmesi kadar, dinin akidelerinin otorite algısıyla çatışmadan, Batı Siyasi Tarihi'nde örneklerine rastladığımız şekliyle, siyasi erkin din adamların karşısında itibarsızlaş(tırıl)madığı, bu olasılıkların din-devlet-töre üçlemesi çatısı altında yok edildiği görülmektedir.

Nihayetinde, din ve devlet olgularını, Türk-İslam Tarihi'nde şu öncüllerden hareketle anlamak ve kavramak, tarafgirliğin kıskaçına sıkışmakla ilişkilendirilmemelidir. İslam'ın, Türk devlet anlayışı üzerine, 1) Batı Siyasi Tarihi'nin aksine, gerek Ortaçağ gerek sonrası süreçte, İslam ve Türklük kaynaşmasının Türk idari teşkilatlanmasının güçlenmesinde, 2) muazzam ve çok muntazam idari teşkilata sahip bir İslam saltanatını, kurmasında, geliştirmesinde ve tarihin önemli bir bölümünde kurucu, karar verici, uygulayıcı ve yönlendirici özne olarak cihan tarihinin akışı üzerinde büyük bir neden olmasında, 3) İslam ve Türklük algısının, ideal ve reel dünya arasındaki ilişki nispetinde, ontolojik ve epistemolojik dayanakların, dini kabullerle dengelenmesinde 4) muazzam ve çok muntazam siyasi yapılanmanın ekonomik, hukuki, toplumsal ve kültürel (bilimsel ve felsefi çalışmalar) alanlarda da müspet sonuçlar elde edilmesinin doğal olduğu ve 5) Orta Asya'dan başlayan, Oğuz kitlelerinin güneybatıya göçüyle devam eden ve Viyana önlerine kadar genişleyen Âlem'e nizam idealine, yeni bir canlılık ve ruhla ivme kazandırılmasında önemli bir etkiye sahip olduğu, inançtan ziyade verilerle desteklenmiş bilimsel gerçekliklerdir.

EXTENDED ABSTRACT

That Turks converted to Islam is a significant milestone both for Turkish and world political history. It is quite obvious that Islam made paradigmatic changes in both intellectual life and also in political, economic, legal, and social structures. It is known that, in contrast with the Western World, the religion-tradition-state trilogy came together under the roof of “Islamic Reign”. The aim of this study to analyse and evaluate the problems such as the influence of Islam on the Turkish State tradition, the organisational structure related to the religion-state relation, and the sustainability of sovereignty based upon this relation in the light of the documents, information, and studies which could reach our contemporary age and shed light on the historical realities. This study has revealed that a magnificent and systemized organization has been established until the first half of the seventeenth century. It has been argued that there is a direct proportion between the fundamental opponents, working of the political instruments properly, that strengthen this above-mentioned establishment, and the rise of the economic, legal, social and cultural (science and philosophy) studies. Therefore, it has been concluded that the non-conflicting relation of religion and state tradition has played a significant role for Muslim Turks for being a leading and managing actor in the history of humanity who could interiorise the balance of the ideal and real world.

Under the light of these evaluations, it is seen that there is no data to destruct Turks’ national identity within the religion-state-customs combination. The harmony of religion-nationality/kul-state in Muslim Turks shows Turks’ ability to modify Islamic rules with their own identity successfully. Even, this harmony, as seen in Ottoman and Seljukid history, is not limited to political sphere, but also reflected to economic, sociological, legal and cultural spheres (including science and philosophy). It is also seen that as much as the religion fits with national identity, the possibility of state power’s devaluation against religious authority—as is sometimes the case with Western political history—is prevented under the trilogy of religion-state-customs. The Muslim Turks were largely dependent upon their nass, rules and cultural accumulation, and built their state tradition in the best possible way with regards to fitting with Islam and fitting with geographic, sociopolitic and cultural conditions. The condition of state authority was updated with respect to nass-needs dichotomy, and therefore, the corruption of state-religion relation seen in Middle Ages Europe was not seen in Turk-Islam fusion. It is clear that to speak about Islam’s positive impact upon Turkish state tradition rather than a chaos resulting from a clash of the two is by no means contradictory with both rational and empiricist criteria and historical reality. In this way, this study concludes the result that the religion-state fact in Turkish-Islam history should be understood by depending upon the following premises: With regards to Turkish state conception, Islam has significant effect on 1) reinforcement of state organization during the Middle Ages, 2) establishment and development of an Islamic reign with a great and magnificent organization which was the leading subject of the world history, 3) the balance of religious assumptions with the conceptions of Turk and Islam with regard to the relation between real and idealistic, 4) the realization that great and steady political organization leads to positive results in economical, legal, sociological and cultural (including scientific and philosophical works) spheres, and 5) acceleration of the movement of the ideal of Order to the World, started from Inner Asia with Oguz tribes and reaching to Vienna front. These premises are supported by scientific data rather than pure belief.

KAYNAKLAR

- Arslan, S. (2003). Osmanlı Siyasi Rejimini Şekillendiren Bir Olgu Olarak Patrimonyalizm. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (1-2), 245-253.
- Aydın, M. A. (1999). Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi İslam Devlet Yönetimi. *İslam ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu-1998* içinde, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Berkes, N. (2008). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Haz: Ahmet Kuyaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bozdemir, M. (1982). *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Ceylan, A. (2002). Parlamentoya Uzanan Süreçte Türk Kamu Hukukunda Danışma. *Türkler Ansiklopedisi*, 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 586-598
- Cin, H. ve Akgündüz, A. (2011). *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1997). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Duman, S., Türklerde Devlet Başkanının Görev ve Nitelikleri. https://www.academia.edu/4134119/T%C3%BCrklerde_Devlet_Ba%C5%9Fkan%C4%B1n%C4%B1n_Nitelikleri (25.04.2016).
- Göde, K. (1986). Türkler’de Devlet Anlayışı – Mete’den Atatürk’e-. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 195-222.

- Güngör, E. (1999). *Tarihte Türkler*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- İnalcık, H. (2005). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1999). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Köseoğlu, N. (2002). Kızılelma. *Türkler Ansiklopedisi*, (C. 2, ss. 857-858), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Köymen, M. A. (1999). *Nizâmü'l- Mülk Siyaset-Nâme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kucur, S. (2000). İktâ. *İslam Ansiklopedisi*, (C. 22, ss. 47-49). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mumcu, A. (1985). *Divan-ı Hümayun*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Nişancı, E.(2002). Neo-Patrimonyalizm ve Türk Siyasal Modernleşmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5,123-139.
- Niyazi, M. (2013). *Türk Devlet Felsefesi*, Ankara: Ötüken Yayınları.
- Özdemir, G. (2014). Weberyen Anlamda Türklerde Otorite ve Meşruiyet İlişkisi (15. Yüzyıl Osmanlı Dönemine Kadar). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9 (2), 69-90.
- Özer, A. (2002). *Türklerde Devlet Anlayışı ve Demokratik Rejim*, Ankara: Lazer Ofset Matbaa.
- Parmaksızoğlu, İ. (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı (İmparatorluk Devri 1299-1789)*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Şirvani, H. H. (1965). *İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare*, (Çev.) Kemal Kuşçu, İstanbul: İrfan Yayınları.
- Tatar, T. (1997). *Türk Yönetim Sistemi*, İstanbul: Turan Yayınları.
- Toku, N. (2002). *İlm-i Umran İbni Haldun'da Toplum Bilimsel Düşünce*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Toku, N. (2005). *Siyaset Felsefesine Giriş*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Turan, O. (1998). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (2002). *Türkler Ansiklopedisi*, (C. 4 ss.: 290-304). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Uğurlu, S. ve Yılmaz, K. (2011). Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töre'den Örf'e Değişim. *Turkish Studies*, 6 (2), 949-971.
- Yetkin, A. (2012). Divan-ı Hümayun. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5 (5), 353-390.
- Yıldız, H. D. (2000). *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul: Kamer Yayınları.